

LA INQUISICIÓ MALLORQUINA I ELS MUSULMANS (1579-1631)

JAUME SERRA I BARCELÓ

El tema dels moriscos és un dels més interessants de la historiografia espanyola, no debades ha provocat una important bibliografia que dia a dia s'augmenta amb noves aportacions. Tradicionalment s'ha considerat que aquest tema tocava en molt poc a Mallorca, i els investigadors illencs l'han resolt amb molt poques línies.

Es cert que a Mallorca no existí, a part dels judeoconversos, una minoria per integrar. La història de l'Islam a Mallorca sembla haver-se trencada de cop amb la conquesta de 1229, oblidant que la minoria d'origen islàmic fou per espai de més de 700 anys una important força de treball a les grans explotacions agrícoles o a les cases benestants. Sembla que fins el darrer quart del segle XIII la major part dels esclaus mallorquins eren les restes de la població musulmana anterior a la conquesta, però a partir del s. XIV la majoria provenia d'activitats corsàries.¹

Fins a quin punt s'integrà aquesta minoria a la vida illenca? No ho sabem, però el substrat islàmic de la cultura mallorquina és prou important per a no tenir-lo en compte. Com hipòtesi de treball hem de partir del punt que la major part d'aquest cubstrate prové dels esclaus i de les relacions de Mallorca amb el N. d'Àfrica. Però la manca d'estudis sobre l'Islam després de la conquesta es fa anguniós, i la documentació segueix estant molt desperdigada.²

Per a fer aquest estudi hem utilitzat bàsicament els resums dels processos inquisitorials que es conserven al "Archivo Histórico Nacional"

¹ Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana (BSAL) IX, pàg. 42. A 1381 es prohibí portar esclaus a Mallorca si no havien estat captivats en empreses corsàries.

² SEVILLANO COLOM, F.: *Demografia y esclavos del S. XV en Mallorca*, BSAL XXXIV pp. 160 i ss. DE MONTANER, P.: *Algunos aspectos de la esclavitud en Mallorca durante le Edad Moderna* in BSAL XXXVI pp. 289 i ss. SOTO COMPANY, R.: *La población musulmana en Mallorca bajo el dominio cristiano*, "Fontes Rerum Balearium" (FRB) II Palma 1978 pp. 65-80, 549-561. V. JASSO i C. TORRENS: *Els Esclaus als contes populars mallorquins* "Bolletí de l'Institut d'Estudis Baleàrics" (BIEB) 9, Palma, juny de 1983 pp. 65-89.

de Madrid.³ Hem adoptat uns criteris cronològics que ens permetin veure les repercussions que tingueren a Mallorca la Guerra de les Alpujarras i l'expulsió de 1609-1613.

Barta donar una ullada a la tabla I per veure la importància que tingueren a Mallorca aquests dos fets. Del total de processos inquisitorials que hem estudiat, el 33 % corresponen a delictes relacionats amb l'Islam, de tal manera que forma el bloc més important de tota l'activitat inquisitorial en aquest període. Hem agrupat els processos en una sèrie de grups: 1)—Renegar, que suposen el 67 % del total, 2)—Costums i cerimònies musulmanes, que suposen el 19'5 %, 3)—fugir o intentar fugir de les illes que suposen el 10 %, 4.—ajudar a fugir el 3'5 %.

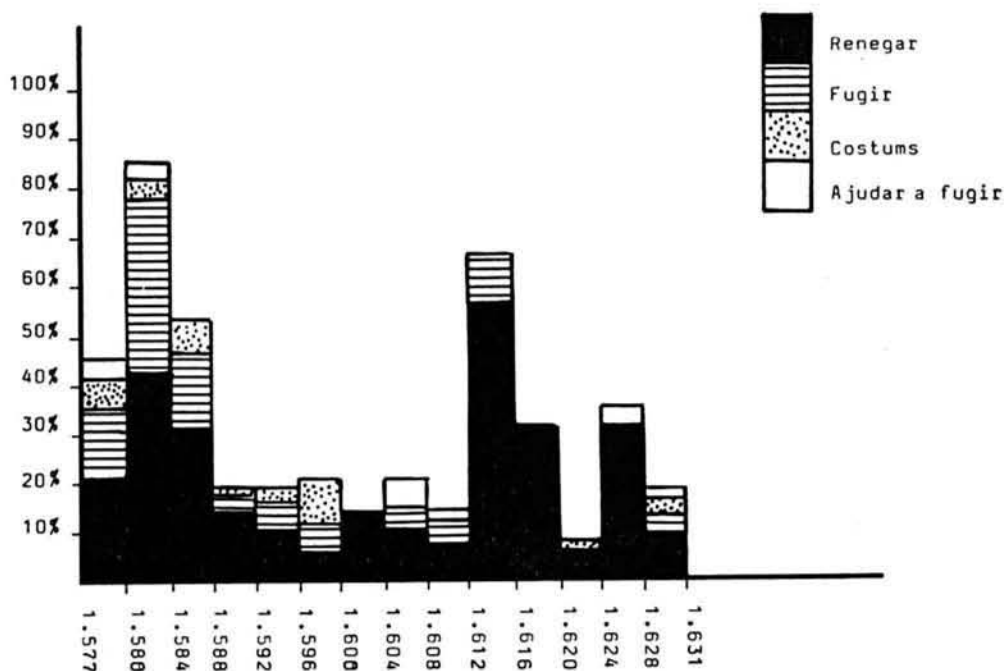
TABLA I

DISTRIBUCIO PER ANYS DELS PROCESOS INQUISITORIALS

Any	Renegar		Costums musulmans		Fugir o intentar-ho		Ajudar a fugir		Total
	F	%	F	%	F	%	F	F	%
1577-80	10	7,4	7	17,9	3	15,0	1	21	10,5
1580-84	19	14,1	7	41,1	2	10,0	1	38	19,0
1584-88	14	10,4	6	15,3	4	20,0	—	8	12,0
1588-92	6	4,4	1	2,5	1	5,0	—	8	4,0
1592-96	4	2,9	2	5,1	2	10,0	—	8	4,0
1596-00	2	1,4	2	5,1	5	25,0	—	9	4,5
1600-04	6	4,4	—	—	—	—	—	6	3,0
1604-08	5	3,7	1	2,5	—	—	3	9	4,5
1608-12	4	2,9	1	2,5	1	5,0	—	6	3,0
1612-16	30	22,3	1	2,5	—	—	—	31	15,5
1616-20	14	10,4	—	—	—	—	—	14	7,0
1620-24	2	1,4	1	2,5	—	—	—	3	1,5
1624-28	14	10,4	—	—	1	5,0	—	15	7,5
1628-31	4	2,9	1	2,5	1	5,0	2	8	4,0
Total	134	99,	39	99,	20	100	7	200	99,

³ Correspon als llibres 860 i 861 de la secció Inquisició. Nosaltres hem consultat la versió microfilmada de la Biblioteca March (Microfilms 17 i 18). Part de les "Relacions" estan publicades per Lorenzo PÉREZ MARTÍNEZ a FRB. Per a facilitar la consulta els casos publicats els citarem amb R. de C. de F. n.º

Les relacions de la Guerra de Las Alpujarras i l'expulsió dels moriscos queden perfectament reflexats amb les tables I i IV. En la tabla I podem veure com els dos períodes de major activitat de la Inquisició mallorquina estan compresos entre 1577-1588, i 1612-1628. Per altra part el lloc de naixement dels empresonats reflexe proporcionalment les diferents comarques de majoria morisca.

Gràfic I: Processos inquisitorials. L'Islam davant la Inquisició mallorquina. (1577-1613). (100 = 38).

LES PRACTIQUES MUSULMANES

El "delicte" que més jutjà la Inquisició mallorquina en aquest període fou el de renegar, però s'ha de considerar que en conjunt el més significatiu és el de costums i cerimònies musulmanes. Per desgràcia les notícies que tenim són encara fragmentàries per a poder tenir una idea clara de la religiositat dels esclaus a Mallorca. Emperò l'existència d'aquest tipus d'estudis a altres indrets ens permeten completar les

manques de la documentació mallorquina.⁴ La majoria dels autors estan d'acord en què el problema dels moriscos transcendia la religió.⁵ Els moriscos eren una minoria cultural impossible d'assimilar. A més de la religió els inquisidors tengueren especial cura en vigilar aspectes com el vestit, la llengua o els hàbits alimentaris.

Els escrits en àrab són pràcticament inexistents a Mallorca, i els esclaus no els podien utilitzar per la senzilla raó de què no estaven al seu abast. Les úniques referències que tenim sobre escrits en àrab a Mallorca no es poden posar en contacte amb els moriscos,⁶ emperò el tema de la llengua va esser especialment vigilat pels inquisidors. Els esclaus, si volien continuar en les seves pràctiques, s'havien de fiar de la memòria. Així ho recomanava Alfonso de Benavides que insistia a un altre esclau "que si sabía las oraciones de moro que no las olvidase que se iría al infierno".⁷ Encara així i tot la inquisició va considerar un fet molt perillós el parlar "en lengua morisca".⁸

Una vigilància semblant es tenia amb el vestit. No sembla que els vestits dels esclaus fossin diferents als de la resta de mallorquins. Però la preocupació pel tema a altres llocs⁹ quedà perfectament reflexat amb les preguntes que realitzen els inquisidors als renegats. Una d'elles consistia en saber si havien portat "hàbito de turco".¹⁰

De la mateixa manera que es procurà reprimir la utilització de la llengua i dels vestits, s'intentà fer desaparèixer els noms àrabs. Aquest

4 CARO BAROJA, J.: *Los moriscos del Reino de Granada. Ensayo de Historia Social* (Instituto de Estudios políticos. Madrid 1957). CREDILLA, C. P. "Ceremonias de Moros que hacen los moriscos" "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos" 1874 pp. 165-169. GARCÍA ARENAL, Mercedes: *Los Moriscos* (Biblioteca de visionarios, heterodoxos y marginados. Editora Nacional, Madrid 1975).

5 Especialment CARO BAROJA (1957) i DOMÍNGUEZ ORTÍZ-BERBARD VINCENT: *Los Moriscos* (Alianza Editorial Madrid 1985), partint d'una idea de BRAUDEL, F.: *El Mediterráneo y el Mundo Mediterráneo en tiempos de Felipe II* (E. FCE. México 1976) i a "Conflits et reflux de civilisation; espagnols et morisque au XVI siècle" in *Annuaire ESC*, 1947 pp. 397-410. Més actualment sabem l'existència d'una tesi doctoral de Mercedes GARCÍA ARENAL: "Los moriscos de Cuenca y la Inquisición" (Madrid 1974) que sols coneixem per les referències que d'ella fan Domínguez Ortíz i Bernard Vicent (sembla que encara està inèdita).

6 BUSQUESTS, MULET, J.: *Las inscripciones árabes de Alfabia BSAL*, XXXI, pp. 305-307. BUSQUESTS, J.- MASCARÓ PASSARIUS, J.: *Teules pintades i amb inscripcions àrabs* in BSAL, XXX.II, pp. 323-24. Sembla que aquestes teules foren fetes per un marroquí en el S. XIX. Per tant no em conseguí documentar cap escrit en àrab que pugui datar de l'època que estudiem.

7 R. de C. de F. n.º 13.

8 Archivo Histórico Nacional, Inquisición. Libro 861 (microfilm 18). A partir d'ara "Inquisición" foli 418 V.º La lliberta Isabel Pastora "tratava muy de ordinario con los moros esclavos que ay en esta ciudad en lengua morisca con mucha facilidad".

9 GARCÍA ARENAL, M. (1975) 47-57.

10 R. de C. de F. n.º 436.

tema fou un dels més agraviants pels moriscos, ja que un nom per un musulmà porta la seva història familiar. Es pot veure en la tabla V que la majoria dels noms utilitzats pels arrestats per la Inquisició mallorquina són d'origen bíblico-corànics, fet totalment usual dins Al-Andalus. D'altra banda s'ha de destacar que fins els decrets d'expulsió quasi mai es citen en els processos mallorquins els noms aràbigos dels encausats. Sols a partir de 1610 es comença a notar una pràctica continuada per part dels escrivans de posar el nom cristià i a continuació, com un mal-nom, el musulmà.

TABLA II
PROFESSIONS

<i>Professió</i>	<i>Renegar</i>	<i>Costums musulmans</i>	<i>Fugir o intentar</i>	<i>Ajudar fugir</i>	<i>Total</i>
Pirates	49				49
Esclaus	9	26	16		51
Mariners	9				9
Lliberts	6	3	1		6
Camperols	6		1		7
Oficial de fer pues de teixidor	1				1
Marxando	1				1
Fuster	1				1
Pescador	1				1
Escrivà	1				1
Canter	1				1
Boneter	1				1
Carnisser	1				1
Teixidor de llana	1				1
Jornaler	1				1
Prostitutes		3			3
Metge		1			1
Pescador				1	1
Fornier				1	1
Soldat				1	1
Botxí				1	1
Ermità				1	1

Naturalment la major part de costums moriscos tenien un origen religiós. En primer lloc cal fer menció de tota una sèrie d'oracions que

resaven els esclaus. Moltes d'aquestes oracions es presenten en els processos de forma corrupta, fruit del desconeixament de la llengua tant per part dels escrivans com per part dels mateixos esclaus:

ALHANDULEY o ALHANDUL: és la corrupció de "al.hamdubi. Allâhi rabbi al.'alaûn" o sigui "Alabat sigui el Senyor de tota la creació".¹¹

VIZMELA, o "Bi.sm.Allâh al rahmâm al rahîm" o sigui="En nom de Déu, el misericordiós i compassiu".¹²

LANDULA, corrupció de "al.Hamdu.li llâh" són "las palabras que dicen los moros en semejantes ocasiones (fer un badall).¹³

Més variacions presenta la professió de fe corànica que es presenta en les formes "Le.le.lo.lo Mahamet truforlo", "Ley.ley la.la", "Layla y la la Mahomet çochola", "Le.le.la.la Mahomet ser ala" etc.¹⁴

La major part d'aquestes oracions anaven acompanyades d'una sèrie de rituals que rebien el nom genèric de "çalà" i "guadoch". La millor descripció d'elles ens la proporciona e morisc Alí (Francesc Parets) Segons ell el "guadoch" o "guaddo" es feia quan es volia anar a la mesquita "lavándose las manos y cara y partes secretas", emperò no se'n recordava de les oracions que s'havien de recitar.¹⁵ La "çalà" o oració es descrita també molt senzillament. Es feia "alçando dos veces la cabeza mirando al cielo con las manos altas y después las bajava y besava el suelo y decía ley.ley.la.la que quiere decir gracias a Dios (sic)".¹⁶

La "çalà" i el "guadoch" foren dues cerimònies especialment perseguïdes per la inquisició, de la mateixa manera que ho foren els juraments a l'estil musulmà.¹⁷ Si bé els esclaus podien dissimular la major part d'aquestes cerimònies, hi havia alguns que se n'aferraven a elles com l'únic sistema de mantenir l'identitat. Alguns s'atrevien a fer dijunis i banys rituals a ple hivern¹⁸ o en les presons inquisitorials.¹⁹

Un cas diferent es presentava amb els renegats. Els inquisidors incidien, a més del que hem dit fins ara, en el fet de portat vestits turcs, anar a la mesquita, fer els dijunis o estar circumcidats. La circumcissió,

11 Inquisición foli 210 V.º-216. GARCÍA ARENAL (1975) pp. 89-90.

12 R. de C. de F. n.º 147. GARCÍA ARENAL (1975) p. 95.

13 Inquisición 420 V.º

14 GARCÍA ARENAL (1975) pp. 89-93. R. de C. de F. n.º 436, Inquisición f. 195, 210 v.-216, 260 i 268.

15 GARCÍA ARENAL (1975) pàg. 90 hi ha una descripció més o manco completa.

16 Inquisición f. 195-196.

17 Inquisición f. 215.

18 R. de C. de F. n.º 158.

19 R. de C. de F. n.º 496.

que en teoria s'havia de fer immediatament a la conversió, suposava quasi sempre una prova condemnatòria pels inquisidors.²⁰

Els costums alimentaris els trobam documentats més sovint entre les dones. A través de la cuina, la majoria de les esclaves podien dissimular molt bé el que menjaven. Però també n'hi va haver que feren de l'alimentació un públic enfrontament amb el cristianisme. En aquest aspecte, les mes combatives que hem documentat, foren una sèrie de dones que participaren en la Guerra de Las Alpujarras, que, mitjançant subterfugis, intentaven esquivar el contacte amb qualsevol animal sacrificat per cristians. Brianda, muller de Diego Balicia, es negava a menjar porc o qualsevol aliment fet amb el brou d'aquest animal.²¹ La morisca Maria Flórez es negava a més a beure vi.²² El cas més significatiu és el de Maria Faxar ja que no sols es negava a menjar carn que no s'hagués sacrificat d'acord amb els rituals prescrits, sinó que arribà a vomitar tot quant havia menjat quan va saber que els aliments que havia pres eren prohibits.²³

La majoria de les dones encausades ho són més per costums alimentaris que per altres cerimònies. Sols algunes son acusades de fer la "çalà" i el "guadoch". Per exemple la valenciana Maria Soler, a més de saber les oracions i ablucions de l'Islam, es negava a anar a missa i, quan l'obligaven a anar-hi, es tapava el cap en el moment de la consagració. Pel seu testimoni sabem que fou iniciada pels seus pares quan tengué ús de raó; així com també ens documenta alguns costums dels moriscos valencians. Per exemple al bany hi anaven els homes els divendres i les dones el dissabte; després es canviaven tota la roba interior. També ens parla de com els algutzirs revisaven les olles per evitar que menjassin carn en divendres.²⁴

El problema anava més enllà de la religió, ja que la pròpia distribució de la taula o la forma de menjar era no sols diferent a la dels cristians, sinó a la dels musulmans nordafricans. Hi havia dones que evitaven tenir qualsevol contacte, no sols amb els animals impurs, sinó amb els homes que n'havien sacrificat algun.²⁵ Per evitar contaminar-se n'hi havia que sols menjaven verdures cuinades amb oli, i Maria Vernisa, a més continuava menjant en taula baixa, lluny dels cristians, amb

²⁰ El cas més curiós és el de Jorge Griego (R. de C. de F. n.º 118). A causa d'unes cremadures els inquisidors el feren reconèixer per un cirurgià que testimonià que eren conseqüència d'una malaltia i no de la circumscissió. Més casos de circumscissió es poden veure a R. de C. de F. 281, 294, 391 i 426.

²¹ R. de C. de F. n.º 120.

²² R. de C. de F. n.º 121.

²³ R. de C. de F. n.º 125.

²⁴ R. de C. de F. n.º 32 DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pàg. 32.

²⁵ R. de C. de F. n.º 156.

companyia d'una altra esclava a la que vigilava per evitar que menjàs aliments prohibits.²⁶

TABLA III
EDAT DELS ENCAUSATS

Anys	Renegar	Costums musulmans	Fugir o intentar	Ajudar a fugir	Total
— de 15	1	—	—	—	1
15-20	16	2	1	1	20
20-25	29	3	2	—	34
25-30	25	7	2	2	36
30-35	12	2	—	1	15
35-40	6	4	1	—	11
40-45	5	6	—	—	11
45-50	1	—	—	—	1
50-55	2	2	—	—	4
55-60	1	—	—	—	1
60-65	2	—	—	—	2
65-70	1	—	—	—	1
+ de 70	1	—	—	—	1
<i>Total</i>	102	26	6	4	138

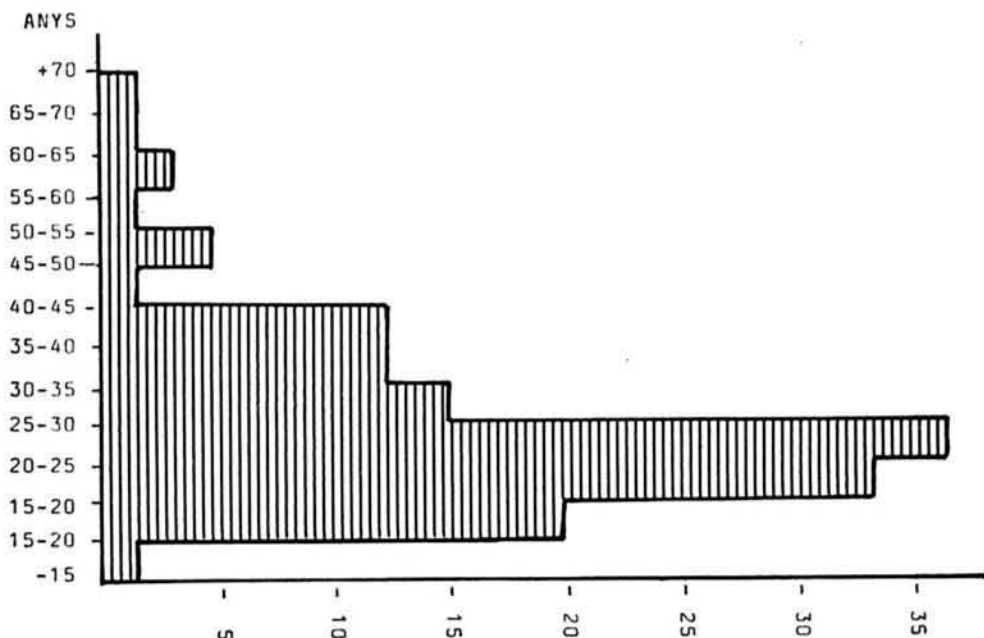
EL PAPER DE LA DONA. EL SUBSTRAT ISLAMIC DE LA CULTURA MALLORQUINA.

Amb cada estudi que es fa sobre comunitats criptoreligioses apareix més clar el paper de la dona com a element essencial en la introducció dels neòfits.²⁷ En el cas de les minories judàica i islàmica s'ha documentat aquest esquema en diverses ocasions. Nogensmenys el cas morisc és diferent al de les comunitats criptojudàiques, almanco fins a 1613, ja que, malgrat a les conversions forçades, els musulmans disposaren d'abundants moratòries inquisitorials.²⁸

²⁶ R. de C. de F. n.º 167.

²⁷ BENNÀSSAR, B.: *L'Inquisition Espagnole XVIè-XIXè siècle* (Hachette, París 1979) p. 12 i 66. Pels xuetes mallorquins ho documentaren BRAUNSTEIN, B.: *Els xuetes de Mallorca* (E. Curial Barcelona 1976) pp. 181 i SELKE, A.: *Vida y Muerte de los Xuetas de Mallorca* (Madrid, Taurus, 1980) pp. 62-65.

²⁸ DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pp. 20-33. REGLA, J.: *Estudios sobre los moriscos*. (Barcelona, Ariel quincenal 1974) pp. 193-216.

Gràfic II: Piràmide d'edats.

Del conjunt dels processos inquisitorials analitzats sols trobam 25 dones (un 12,5 %). Del conjunt sols dues foren jutjades per intentar fugir les altres ho foren per cerimònies i costums musulmans. La major concentració de processos a dones es dona entre 1579 i 1592 (un 75 % del total), fet que confirma la relació de la major part d'aquests processos amb la Guerra de Las Alpujarras. Per altra part el lloc de naixement de les encausades ens confirma aquesta relació. De l'antic Regne de Granada eren natives 14 de les dones.

L'esclava musulmana arribà a tenir un paper important dins les cases cristianes, no sols com a criades, sinó com a reproductores d'esclaus.²⁹ D'aquesta manera, conscient o inconscientment, part de la seva cultura passà al seu entorn.

V. Jasso ha estudiat alguns elements islàmics que perviuen en la rondallística,³⁰ descobrint un important substat musulmà dins la cul-

²⁹ DE MONTANER, P.: Opus Cit. pág. 293. R. de C. de F. 124.

³⁰ JASSO, V.: "Trets de l'àmbit islàmic als contes populars mallorquins". BIEB n.º 8 març 1983 pp. 47-79.

tura popular. Però el tret més significatiu el descobrí J. Busquets. Aquest es fixà en que el conegut encanteri "Per fat i fat que la mia mare m'ha comanat i un punt més que lo que diré sia ver i veritat..." no era més que una corrupció lingüística. El "fat i fat" no és més que la "Fàtifa" o primera sura corànica.³¹ D'aquesta manera les rondalles ja ens parlen del paper de les mares en el manteniment de cultemes islàmics a Mallorca.

Un dels problemes que presenten els cultemes semites és la impossibilitat de separar els hebràics dels musulmans. José Jiménez ha documentat cultemes d'aquest tipus a la Manxa,³² i creim que un estudi semblant donaria sorpreses a Mallorca. La mateixa forma de sacrificar certs animals a les illes recorda les cerimònies hebràiques o musulmanes.

També podríem documentar una ampla difusió de rites lustrals³³ que es poden trobar ja en els processos inquisitorials. Però d'entre tots els cultemes d'origen semita, els més documentats són els funeraris.³⁴ Ja a 1584 la Inquisició jutjà dues germanes viudes, eivissenques, per haver rentat un cadàver. Quan els inquisidors les recriminaren contestaren "que así se hacía siempre entre ellos y que lo hacían porque fuese limpio de pecados".³⁵ Un costum com aquest, de clara filiació semita es practicà no sols a Eivissa, però no és d'estranyar la seva extensió en una illa que tant substrat semita presenta.³⁶

Costums funeraris els trobam documentats també en el procés que es seguí a 1629 contra la lliberta Isabel Pastora. Era natural de Berberia i s'havia casat amb el també llibert Geroni Pastor. Quan el seu marit estava a punt de morir evità que l'ajudassin a morir com a cristià. Algunes dones l'acusaren de que "le avía hablado en lengua morisca y le avía dicho lay de la Mahomet lasuralla que quiere decir en lengua vulgar Mahoma ayúdale." Una vegada mort havia intentat complir les cerimònies funeràries de l'islam, però no ho conseguí ja que la Inquisició l'empresonà.³⁷

³¹ BUSQUETS I MULET, J.: "Una reminiscència musulmana en la rondallística mallorquina" "La Nostra Terra", any II n.º 24 pp. 533-534.

³² JIMÉNEZ LOZANO, J.: "Supervivencia de cultemas islámico-hebráicos en la sociedad española o el fracaso histórico de la Inquisición" pp. 353-370 de *Inquisición española y mentalidad inquisitorial* (Ariel-Barcelona 1984).

³³ GALMÉS RIERA, A.: *Cultura popular mallorquina. Aplec de pautes* (Palma 1982), pp. 160-163.

³⁴ GALMÉS (1982) pp. 117-129.

³⁵ R. de C. de F. n.º 169 i 170.

³⁶ MACABICH, I.: *Historia de Ibiza IV* (Palma, E. Daedalus 1966) pp. 119 i ss. MARÍ CARDONA, J.: *El llibre dels Entreveniments* (Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa 1981). En aquest replec documental hi ha moltes notícies sobre esclaus i musulmans en general.

³⁷ Inquisición folis 418 V.º-420 V.º

LA MAGIA I L'ISLAM.

Exceptuant un curt estudi basat també en els processos inquisitorials no existeix cap obra que tracti de la màgia a Mallorca.³⁸ Emperò a mida que es van coneixent els estudis fets a altres indrets es té per segur que la bruixeria s'ha de considerar com una forma més de lluita social. Possiblement el darrer escaló i el més degradat. A força d'haver de resistir els embats d'una societat injusta, els més febles que no disposen d'armes per fer-li front, es regiren contra la causa primordial dels seus patiments: Déu.

En els casos de bruixeria detectats en els processos inquisitorials hi podem trobar dues formes d'actuació diferents. La primera seria la pràctica de tota una sèrie de rituals que no suposen una renúncia a la figura de Déu, sinó que pretenen recobrar la salut, guanyar l'estimació dels amants, trobar tresors o saber notícies dels absents. La segona va més enllà. Suposaria una sèrie de renunciacions al cristianisme, de tal manera que es cau més o manco obertament en el satanisme.

Les relacions d'aquestes pràctiques màgiques amb l'Islam es poden veure en diversos processos. Com exemple ens pot servir el conventícul trobat a la Pietat entre 1597 i 1598. El formaven 12 dones, la majoria d'elles prostitutes. Al cap d'aquest grup sembla que hi estava la valenciana Esperanza Rojas. Els inquisidors no pogueren saber si era morisca, però hi ha grans possibilitats de que ho fos. De fet sols una de les empresonades, Maria Garcia, ho era. Les altres eren mallorquines i cristianes velles.³⁹

Esperanza Rojas és el cim de d'aquest grup, però les seves opinions es poden fer extensives a totes les altres. No creia en l'existència d'un més enllà. Testificà que "no había Dios ni sanctos, ni sanctas, sino sólo nacer y morir y que no tenía esperanza que Dios la ayudase, sino el diablo a quien se ofrecía". Realitzava rites lustrals i recitava certes paraules incomprensibles. No es pogué saber si eren àrabs o judaïques.

La utilització d'oracions musulmanes, especialment la "Fatifa", el "Alhandur" i el "Bismillah" està documentada en diverses ocasions per a realitzar rituals màgics. La fama dels musulmans com a bruixots estava molt extensa.⁴⁰ A 1585 la Inquisició mallorquina jutjà a Lorenzo Fe, natural d'Alhama, i metge herbolari. S'havia creat una bona fama de nigromant realitzant els seus conjurs en àrab.⁴¹

³⁸ RIERA MONSERRAT, F.: *Remeis amatoris, pactes amb el dimoni, encanteris per a saber de persones absents cercadors de tresors, remeis per a la salut. Bruixes i bruixots davant la Inquisició de Mallorca en el S. XVII*. (Pequeña Biblioteca Calamus Scriptorius. Barcelona-Palma 1979).

³⁹ R. de C. de F. 332-333 i de 335 al 344.

⁴⁰ DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pp. 122-124.

⁴¹ R. de C. de F. n.º 186.

Un cas que ens permet veure com la bruixeria era una forma d'enfrontament social el trobam amb l'esclava de Joan Sirvent, Maria. Tant ella com els seus amos vivien a Eivissa, i allà havia realitzat encanteris per arreglar matrimonis i per a saber de persones absents. Els seus senyors la tractaven molt malament pegant-li "cada día, con una berga de buey, dixo que ella haría una cosa un día, y su ama la dixo que havia de malçinar, y esta dixo que se avía de ahorcar porque la maltratava tanto y no le daba de comer y que un día tomando cáscaras de huevos los picó en un mortero para comérselas y entrando su ama se las tomó y las fue a enseñar a su marido dijiéndole que la dicha María los quería malçinar" A més realitzava encanteris amb aigua i espelmes. Un d'ells el realitzava amb "el Alhandur que se hace invocando a Mahoma, alçando el dedo de la mano derecha a usanza y juramento que hazen los moros".⁴²

La mateixa llegenda de la Mata Escrita de Ramon Llull ens confirma que des d'antic qualsevol escrit en àrab semblava estar dotat de poders màgics. De fet un escrit en aquest idioma era la clau que solia obrir les portes que amagaven molts de tresors. A 1606 la Inquisició jutjà a una sèrie de persones, presidides pel jueu Joach, natural de Constantinina, que pretenien trobar un tresor. Un cristià acudí a ell i "Le mostró unos lienços en que estaban escriptos unos reglones en lengua morisca y quel dicho reo dixo que no sabia leer en arábigo sino en hebreo".⁴³

Un fet semblant tengué lloc a 1626. Un total d'onze persones foren jutjades per intentar trobar un tresor amagat. Per a cercar-lo enviaren a demanar una bruixa catalana de Vich, Catalina Floreta que vengué acompanyada del morisc Lorenzo Enriquez, metge herborista de Granada. Segons Riera Monserrat aquesta dona era una autèntica enciclopèdia de màgia.⁴⁴ En el decurs dels rituals que es feren aparequé diverses vegades un negret.⁴⁵ La figura del negret és indubtablement una aportació islàmica a la nostra cultura.⁴⁶ Aquest origen ens el confirma també l'esclava Maria que ja hem citat. En el decurs d'uns rituals se li apareixia "dentro de la escudilla un demonio en figura muy negra y ella dixo que para que le llamava, pues en viéndole hacía cruces. Y ella dixo que se fuese en buena hora que ella se encomendaba a la Madre de Dios y ella le preguntó cómo se llamaba y el espíritu respondió que se decía Hamtelo que es nombre moro".⁴⁷

⁴² Inquisición folis 210 V.º-216.

⁴³ R. de C. de F. n.º 387.

⁴⁴ RIERA MONSERRAT (1979) pp. 33-37.

⁴⁵ JASSO-TORRENS (juny 1983).

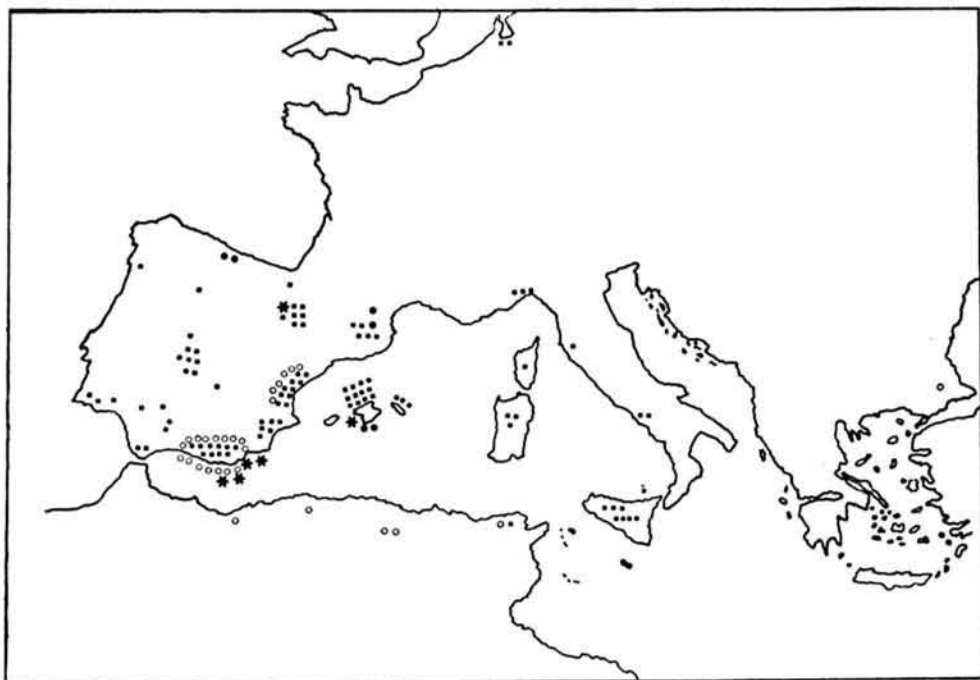
⁴⁶ Inquisició ff. 343-361.

⁴⁷ Inquisició ff. 215-215 V.º

CONVERSOS I RENEGATS

A simple vista pot sorprendre que tractem des del mateix punt de vista els conversos i els renegats. Emperò els processos inquisitorials ens permeten veure que els mecanismes que utilitzaren els andalusins per convertir-se al cristianisme foren els mateixos que utilitzaren els cristians per convertir-se a l'Islam.

L'Islam és una religió que permet la pràctica pública d'una religió diferente mentres es conservi en el cor la del Profeta. Tal teoria està basada en el Corà: "El que no creu en Déu, després d'haver cregut en Ell, a no ser que l'hagin obligat per la violència, i si el seu cor reposa amb tota confiança en la fe, no és culpable". Dita pràctica reb el nom de

LLOC DE NAIXEMENT DELS ENCAUSATS

- Renegar
- Costums i cerimònies musulmanes
- * Fugir
- * Ajudar a fugir

"taqīyya" (paraula que significa precaució) i fou confirmada per una "fatwa" del Mufti d'Orà adreçada als moriscos andalusins l'any de 1563.⁴⁸

Des de les conversions forçades de 1522-26 era públic i notori que els moriscos seguien practicant l'Islam més o manco obertament. Les deficiències de l'evangelització eren tals que no feien sino augmentar les posicions refractàries de la minoria islàmica.⁴⁹ Ara bé no es pot considerar que totes les conversions fossin una aplicació de la "taqīyya". Hi va haver autèntiques conversions al cristianisme. Emperò el problema morisc anava més enllà de la religió. Era un problema d'assimilació d'una minorial cultural segregada. Per aquest motiu ni els vertaders cristians se salvaren de l'expulsió de 1609.

La presència de vertaders conversos provoca el naixement d'una sèrie de postures eclèctiques que pretenien apropar les distàncies entre Islam i Cristianisme. Això no és tan difícil com pot semblar a simple vista: La Verge Maria, Crist i els profetes bíblics són comuns a ambdues religions.⁵⁰ Emperò el principal punt de fricció era el trinitarisme cristià. De totes maneres es feren alguns intents protagonitzats quasi sempre per moriscos convertits. Les primeres tentatives foren espectaculars. La trobada dels llibres de plom del Sacromonte tengué avalotada l'església andalusa un parell d'anys fins que es confirmà la seva falsetat.⁵¹ Els conflictes teològics entre les dues religions no acabaren aquí. Els petits nuclis que quedaren a Espanya després de l'expulsió continuaren la depreciació de la seva religió mesclant-se cada vegada més en formes cristianes. Emperò els mateixos expulsats estaven massa lligats amb els cristians per a resistir-se a les discussions de caire teològic. A 1613 es jutjà a Mostafà (Luís Díaz), morisc de 25 anys, natural de Chinchón que "dezía y disputaba muchos errores de la Santísima Trinidad, que avía un solo Dios que era el Espíritu Santo, y que el que se encarnó no era la segunda persona sino el Espíritu Santo".⁵²

48 Sura 16, 108. La "fatwa" es pot veure a GARCÍA ARENAL (1975) pp. 43-47.

49 DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pp. 65, 95-99.

50 CARRASCO URGOITI, M. S. - DE EPALZA, M.: *El manuscrito: "Errores de los moriscos de Granada" (Un núcleo criptomusulmán en el primer tercio tercio del siglo XVIII)*, FRB III, Palma 1979-80, pp. 235-247.

51 MENÉNDEZ PELAYO, M.: *Historia de los Heterodoxos españoles. II* (BAC. Madrid 1978) pp. 229-250. CABANELLAS RODRÍGUEZ, Darío. *El morisco granadino Alonso del Castillo* (Granada 1965).

52 R. de C. de F. n.º 454.

TABLA IV
LLOC DE NAIXEMENT DELS ENCAUSATS

	<i>Renegats</i>	<i>Costums</i>	<i>Fugir</i>	<i>ajudar</i>	<i>total</i>
				<i>a fugir</i>	
GRANADA	6	7	3	—	16
Baza	1	—	—	—	1
Altura	1	—	—	—	1
Andàrax	—	3	—	—	3
Dalia	—	1	—	—	1
Serba	—	1	—	—	1
Berja	—	1	—	—	1
Verga(?)	—	1	—	—	1
Alhama	—	1	—	—	1
Bubuli	—	1	—	—	1
ALMERIA	—	1	1	—	2
Huesquel	—	1	—	—	1
Ador	—	1	—	—	1
Huerca	—	1	—	—	1
MALAGA					
Antequera	1	—	—	—	1
Canales de Azeytun	—	1	—	—	1
JAEN	1	—	—	—	1
Baeza	1	—	—	—	1
CORDOBA	1	—	—	—	1
Baena	1	—	—	—	1
SEVILLA	3	—	—	—	3
Gibraltar	2	—	—	—	2
Ayamonte	1	—	—	—	1
CATALUNYA	—	—	—	2	2
Redon	1	—	—	—	1
Calella	1	—	—	—	1
Cervera	1	—	—	—	1
Cornudella	1	—	—	—	1
Aspe	1	—	—	—	1
Tarragona	1	—	—	—	1

		<i>Renegats</i>	<i>Costums</i>	<i>Fugir</i>	<i>ajudar</i>	<i>total</i>
						<i>a fugir</i>
VALENCIA	—	1	—	—	—	1
Jalon	1	—	—	—	—	1
Gandia	2	—	—	—	—	2
Pilas	1	—	—	—	—	1
Corcentaina	2	—	—	—	—	2
Nabarres	1	—	—	—	—	1
Oliva	1	—	—	—	—	1
Elnorache	1	—	—	—	—	1
Cortes	1	—	—	—	—	1
Crevillent	1	—	—	—	—	1
Binisalom	1	—	—	—	—	1
Patriaix	1	—	—	—	—	1
Puegla de						
Banaguacil	—	1	—	—	—	1
Palop	—	1	—	—	—	1
Lombay	—	1	—	—	—	1
Benimodo	—	1	—	—	—	1
Pedralva	1	—	—	—	—	1
Pedres (Petres)	1	—	—	—	—	1
Binilup	—	1	—	—	—	1
MURCIA	4	—	—	—	—	4
Lorca	1	—	—	—	—	1
Enchinchér	1	—	—	—	—	1
CASTELLA						
Toledo	1	—	—	—	—	1
Chinchón	1	—	—	—	—	1
Loria(?)	1	—	—	—	—	1
Villarobledo	2	—	—	—	—	2
Valladolid	1	—	—	—	—	1
Cudad Real	1	—	—	—	—	1
Ocaña	1	—	—	—	—	1
Aranjuez	1	—	—	—	—	1
Santander	—	—	—	—	2	2
Alcalà de Henares	1	—	—	—	—	1
Puertollano	1	—	—	—	—	1
Puebla de						
Montalban	1	—	—	—	—	1
NAVARRA						
Sopintos	1	—	—	—	—	1

*Renegats Costums Fugir ajudar total
a fugir*

ARAGO					
Molina	1	—	—	—	1
Chinchilla	—	—	1	—	1
Jilva o Xelve	1	—	—	—	1
Híjar	—	—	1	—	1
Brea	2	—	—	—	2
Saragossa	1	—	—	—	1
Puroy	1	—	—	—	1
BALEARS					
Palma	12	—	1	2	15
Sóller	2	—	—	—	2
Sineu	1	—	—	—	1
Ciutadella	3	—	—	—	3
PORTUGAL					
La Guardia	1	—	—	—	1
Ohauri (Indies)	1	—	—	—	1
Sto. Tomé	—	—	1	—	1
Faro	1	—	—	—	1
Algarves	1	—	—	—	1
TURQUIA					
	—	1	—	—	1
ITALIA					
Sardenya	3	—	—	—	3
Nàpols	2	—	—	—	2
Sicília	7	—	—	—	7
Lombardia	1	—	—	—	1
Córcega	1	—	—	—	1
Génova	3	—	—	—	3
FLANDES					
	2	—	—	—	2
BERBERIA					
Tremezen	—	—	1	—	1
Orà	—	1	1	—	2
Alger	—	1	—	—	1
Ciutat d'Àfrica	1	1	—	—	2
ESLAVONIA					
	1	—	—	—	1

TABLA V

NOMS ARABS

-
- ABENÇALI: 1)—Hierónimo Pérez (R. de C. de F. n.º 461)
- AIXA: Ana Luenga (Inquisición foli 231).
- ALI: 1)—Forçat, Hierónimo Franco (R. de C. de F. n.º 283)
 2)—Cola, arráez (R. de C. de F. n.º 396)
 3)—Juan Cócar (R. de C. de F. n.º 445)
 4)—Francisco Hernández (R. de C. de F. n.º 448)
 5)—Gabriel García (R. de C. de F. n.º 451)
 6)—Alonso de Montemayor (R. de C. de F. n.º 454)
 7)—Hierónimo Gíbar (R. de C. de F. n.º 456)
 8)—Pedro Ferrer (R. de C. de F. n.º 459)
 9)—Alonso de Baldivia (R. de C. de F. n.º 463)
 10)—Benito de Valladolid (R. de C. de F. n.º 465)
 11)—Gabriel de Mata (R. de C. de F. n.º 466)
 12)—Miguel Lobete (R. de C. de F. n.º 467)
 13)—Gaspar Hernández (R. de C. de F. n.º 470)
 14)—Salvador (R. de C. de F. n.º 474)
 15)—Francisco Parets (Inquisición foli 192)
 16)—Juan Morisco (Inquisición foli 382)
 17)—Inquisición foli 462)
- ALZAN: 1)—Antón (R. de C. de F. n.º 492)
- AMET-AMETE: 1)—Antonio Font (R. de C. de F. n.º 329)
 2)—(R. de C. de F. n.º 374)
 3)—Gaspar Faxardo (R. de C. de F. n.º 446)
 4)—Jorge Carnicero (R. de C. de F. n.º 447)
 5)—Gabriel Phelipe de Santiago (R. de C. de F. n.º 449)
 6)—Rodrigo Sucías (R. de C. de F. n.º 452)
 7)—Hernando Flórez (R. de C. de F. n.º 452)
 8)—Gibar, Hierónimo Turuman (R. de C. de F. n.º 458)
 9)—Aonso de Molina (R. de C. de F. n.º 460)
 10)—Phelipe de Pedro (R. de C. de F. n.º 485 i 496)
 11)—Cristóbal (R. de C. de F. n.º 495)
- ARBI: 1)—Juan Zaynet (R. de C. de F. n.º 285)
- AZAN: 1)—Juan de Ibarra (R. de C. de F. n.º 247)
- BARAMI: 1)—Federico Canadel (Inquisición foli 368)
- BENAHAR: 1)—d. Matheo de (R. de C. de F. n.º 380)
- BRAYN: 1)—Alonso de Mena (R. de C. de F. n.º 462)
 2)—Luis del Campo (R. de C. de F. n.º 464)
- CAET: 1)—Miguel Algayde (R. de C. de F. n.º 457)

- FATIMA: 1)—María R. de C. de F. n.º 427)
 JAFET: 1)—Juan Russo (R. de C. de F. n.º 436)
 MAMI: 1)—(R. de C. de F. n.º 402)
 MOHAMET: 1)—Galarça (R. de C. de F. n.º 503)
 2)—Maruan (R. de C. de F. n.º 504)
 3)—Hierónimo Mayo, mayor (Inquisición foli 231)
 4)—Hierónimo Mayo, menor (Inquisición foli 231)
 MORAT: 1)—Juan de Portanos (R. de C. de F. n.º 419)
 MOSTAFA: 1)—Jacobo de Lil (R. de C. de F. n.º 428)
 2)—Luis Díaz (R. de C. de F. n.º 455)
 3)—Diego Vizcayno (R. de C. de F. n.º 468)
 4)—Diego Salvador (Inquisición foli 243)
 5)—Josep Lozano (Inquisición foli 260)
 6)—Josep Serrano (Inquisición foli 260)
 MUSA: 1)—Diego Fernández (R. de C. de F. n.º 453)
 RAMADAN: Aonso Morera (Inquisición foli 261)
 SOLIMAN: 1)—(R. de C. de F. n.º 487)
 YUSUPH: 1)—Gaspar (R. de C. de F. n.º 473).
-

De totes maneres les conversions vertaderes o les postures eclèctiques eren minoritàries. Es més habitual veure com els moriscos seguiren practicant l'Islam en secret. Naturalment que moltes de les pràctiques sols tenien un remot paregut amb l'Islam que es practicava en el N. d'Àfrica d'aquí que l'expulsió esdevengués en un traume pels moriscos en multitud d'aspectes.

Paral·lelament a les conversions dels moriscos ens trobam amb el fenomen dels renegats cristians. La majoria d'ells renegaren a causa d'haver estat captivats per corsaris berberescs. A la llista de les professions (Tabla II) podem veure com la majoria dels encausats són pirates, però aquests eren especialment els expulsats que es dedicaren a activitats corsàries. La majoria dels altres renegats eren persones que foren captivades anant de viatge o prop de les costes. Aquests, després d'un o dos anys d'estança al N. d'Àfrica com esclaus, es convertien a l'Islam per a millorar la seva situació. De totes maneres cal fer diferències. Pensem que un captiu adinerat podia ésser rescatat amb relativa facilitat. Per altra part la major part de la indústria corsària no estava en mans dels berbers. Fins a 1610 el corsarisme nordafricà va estar controlat pels renegats, persones que no donaven massa importància a la religió. Indubtablement també hi va haver cristians que es convertiren a l'Islam de bona fe, però n'hi va haver que ho feren per motius molt més prosaïcs.

A Mallorca hi manca gran part del l'enfrontament cultural que es va viure a València. Fins i tot per a alguns mallorquins el musulmà es podia salvar amb la seva religió.⁵³ Per altra part els musulmans es presentaven com l'enemic natural de la societat establerta. Per aquest motiu la Inquisició jutjà a certes persones que havien comentat públicament, a vegades en el decurs d'una discussió, que fugirien a terra de moros. El cas més curiós de tots els jutjats per la Inquisició mallorquina és sens dubte el del morisc Juan Navarro. Anant de camí cap a Barcelona s'aplegà amb una altra persona que anava a comprar una mula: "le persuadió que se fuesen a olgar a Barcelona y en el camino y a que iban le dixo que se fuesen a Argel quel havia renegado allí y que vivirían como moros a su placer que valían las cosas baratas".⁵⁴

TABLA VI
CONDEMNES DERIVADES DELS PROCESOS

	<i>Renegar</i>	<i>Costums musulmans</i>	<i>Fugir o intentar</i>	<i>Ajudar a fugir</i>	<i>Total</i>
Suspensos o absolts	24	—	—	—	24
Pelegrinació	1	—	—	—	1
Penes espirituals	33	10	—	—	43
Reclusió 6 mesos	2	—	—	—	2
Reclusió 1 any	1	4	1	—	6
Reclusió 4 anys	—	1	—	—	1
Reclusió per vda	—	1	—	—	1
50 assots	—	1	1	—	2
100 assots	3	4	3	1	12
200 assots	6	4	5	1	16
3 anys de galera	1	1	—	—	2
10 anys de galera	5	1	2	—	8
Galera perpètua	4	—	—	—	4
Desterro	12	3	1	3	19
Confiscació	24	—	1	1	26
En estàtua	5	—	—	—	5

⁵³ R. de C. de F. n.º 62, 183, 199, 201, 279.

⁵⁴ R. de C. de F. n.º 179.

El fet més curiós que es dedueix del conjunt de processos per renegar radica en què es cristians també feren ús de la "taqiyya". Però més sorprenent és que fos acceptada per la Inquisició. Naturalment la conversió de paraula a l'Islam sols podia esser aduïda pels cristians, no pels moriscos, i el problema més greu d'aquests processos consistia en poder demostrar que la conversió havia estat forçada, però que en el seu cor els renegats seguien essent cristians. El sistema més segur consistia en venir com a corsari i denunciar el reste de tripulació, entregant fins i tot els vaixells i les tripulacions.⁵⁵ En aquest cas es solia donar una absolució "ad cautelam", que equivalia a una exoneració. En els altres casos no era estrany que s'aplicàs la tortura per a saber la intencionalitat de la conversió. Si es conseguia passar la prova es condemnava al reo a una pena mínima o se li donava una absolució "ad cautelam".

A la tabla VI podem veure les penes a què es condemnaren a la majoria dels encausats. Naturalment una persona podia esser condemnada a més d'una pena, per aquest motiu sols donam totals parcials. La columna corresponent als renegats és indubtablement la més interessant ja que ens dona la norma de conducta de la Inquisició mallorquina amb els renegats. O bé són condemnats a penes molt lleus, o ho són a penes greus.⁵⁶ Pràcticament les penes mitges són inexistentes. Aquesta divisió ens confirma que els renegats cristians, generalment, conseguiren sortir molt ben lliurats del tribunal. En canvi els moriscos foren castigats a penes molt dures. No tant per haver renegat, com per haver tornat com a pirates.

MALLORCA DAVANT LA GUERRA DE LAS ALPUJARRAS.

Si repassam la tabla IV ens podem donar compte de qué els llocs de naixement dels encausats per la Inquisició Mallorquina són un feel

⁵⁵ Inquisició f. 231, 260-261. El perdó es donava fins i tot estant circumcidat. Martí Roca, natural de Palma, de 21 anys fou acusat d'haver renegat "Dixo que había quatro años que yendo a Valencia fue cautivo y por haver libertad dixo a su amo que quería ser moro... y se casó con una mora a la turquesa y estuvo con ella catorce meses y ayunó dos días el ayuno de moros, pero aún no estaba retajado, porque en su corazón era firme cristiano y todo lo hacía por poderse huir, pero que riñiendo con otro renegado le dixo que le había de acusar que no estava retajado, y así éste se fue a un judío y se hizo retajar, y que saliendo en cos para hallar ocasión de hyrse se llegaron las galeotas a la isla de Cabrera... y quel huyó hacia la fortaleza y los moros vinieron en su seguimiento y él se subió en un pino adonde estuvo gran parte del día hasta que a la tarde se vino a la fortaleza y el alcayde le dio una escala de cuerda con que subió a la dicha fortaleza... "R. de C. de F. 282.

⁵⁶ Sols hem trobat un cas d'un renegat condemnat a la foguera a 1572. Arxiu del Regne de Mallorca —Reial Audiència. Criminal— Extraordinaris de la Cúria Criminal 1564-77 S/f. Correspon al 13 de setembre de 1572.

reflexe de la distribució territorial de la població morisca. A Andalusia hi nasqué el 22 % del total (sols de Granada hi provenen el 13,4 % de tots els empresonats). De València hi prové el 21 %. De Castella el 7 % tant de Catalunya com d'Aragó hi provenen el 4 % i de Múrcia el 3 %.

De la proporció que hi ha entre els granadins, andalusos i castellans es pot veure ja les relacions que hi va haver entre Mallorca i la Guerra de Las Alpujarras. Després de l'acabament del conflicte a 1570 s'ordenà la total deportació dels moriscos granadins. Aquest fou el primer capítol de l'èxode que 40 anys més tard seria definitiu. La major part de localitats que es citen als processos es poden identificar com a de població morisca, tant abans, com després de la deportació. Emperò els mateixos processos inquisitorials parlen clarament de la Guerra de Las Alpujarras.

A partir de 1579 trobem documentades les darreres coetjades del fet a Mallorca. Aquest mateix any trobam una sèrie de persones que per esser naturals de Granada i esclaus ens fan pensar immediatament en la revolta. Com es sabut molts dels que s'aixicaren foren reduïts a l'esclavatge:

Isabel, natural de Granada esclava de don Pedro Hornay veí d'Eivissa, tenia més de 70 anys (per aquest motiu no fou turmentada) i fou acusada "por querer vivir como mora y no haberse confesado durante siete años".⁵⁷

Diego de Luna, també granadí i esclau del vidrier Miquel Salvà, fou acusat de fer la "çalà" i el "guadoch", no voler menjar porc i haver intentat fugir cap a Alger. Quan algú el recriminà dient-li "malos moros te captiven" ell contestava "Ojalà".⁵⁸

Ara bé, aquests dos casos el que ens donen és la doble actuació dels moriscos durant aquest període. A la tabla I podem veure que fins a 1588 els costums musulmans i el fugir o intentar fugir són dos delictes significatius, com ja hem dit els costums foren delictes típicament femenins i el fugir fou un delicte típicament masculí.

Els mateixos processos inquisitorials ens parlen d'algunes de les dones que participaren activament a l'aixicament. A 1583 la Inquisició sentencià a Brianda, muller de Diego Balicia, esclava de Pere Seguí per costums musulmanes, i es fa constar de que "fue también acusada para agravar su culpa y la sospecha que se había subido a la sierra por guardar la secta de los moros con los demás del reino de Granada".⁵⁹

⁵⁷ R. de C. de F. n.º 9.

⁵⁸ R. de C. de F. n.º 10.

⁵⁹ R. de C. de F. n.º 120.

MALLORCA DAVANT L'EXPULSIÓ.

Als tombants del S. XVII la pressió sobre els moriscos, especialment sobre els valencians, es va fer notòria. Malgrat que no s'hagués decidida l'expulsió, les tensions entre les dues comunitats eren molt fortes i a vegades esclataven de forma violenta.⁶⁰ Segons Domínguez Ortiz a 1608 encara no s'havia decidit la manera de realitzar l'expulsió, emperò aquesta solució devia ésser prou coneguda ja que des de principis de segle es detecten en el N. d'Àfrica famílies de moriscos benestants.⁶¹

La rel de l'expulsió s'ha de cercar en la postura intransigent que esclatà a partir de 1570 a València. El Patriarca Riber, que començà éssent un puntal del partit integrador es convertí en el cap dels falcons. Les relacions entre els cristians i els moriscos a València es feren molt difícils, i la situació aviat fou coneguda a Mallorca. O almanco arribà a les orelles d'una sèrie de prostitutes tancades a la Pietat.⁶² El motiu primordial de l'acusació era la bruixeria, però com ja hem vist, a Mallorca, aquesta activitat anava molt lligada amb l'Islam. Tant les dones d'origen morisc com les cristianes velles adoptaren esquemes de pensaments molt semblants. Entre totes les acusacions que es feren contra aquest convencional hi destaca la negativa a assistir als sacraments, especialment a la misa. Una d'elles declarà "que la hacían ir a misa por fuerça como a los moriscos de Valencia, que les hacían pagar cinco sueldos y que ella los pagaría de buena gana porque no la hiciesen ir."⁶³

Una de les raons més importants que impulsaren al rei Felip II a decretar l'expulsió fou el convenciment de què els moriscos eren una quinta columna molt perillosa si s'aliaven amb potències estrangeres.⁶⁴ La corona llançà totes les seves forces, i especialment la Inquisició, per a reprimir els possibles contactes entre calvinistes, turs i moriscos. A Mallorca a partir de 1580 notam com la Inquisició posa un especialment éssent en controlar els calvinistes francesos i anglesos, així com els renegats. Com exemple ens pot servir el cas de Pedro de León, que arribà amb una flota i que fou entregat a la Inquisició per l'almirall. L'acusa-

⁶⁰ GARCÍA MARTÍNEZ, S.: "Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II" "Estudios" I, Valencia 1972 pp. 85-167.

⁶¹ RODRÍGUEZ-VINCENT (1985) pp. 177-178.

⁶² R. de C. de F. 332, 333 i 335 a 344.

⁶³ R. de C. de F. n.º 333. València tenia el bordell més famós d'Espanya. El refrany castellà ha conegut la fórmula "Putà valenciana y rufián cordobés". Les relacions entre el bordell de Palma i el Valencià estan prou documentades.

⁶⁴ CARDAILLAC, L.: "Morisques et protestants", "Al Andalus", XXXVI, 1971, pp. 29-63. REGLÀ, J.: *Bandolers, pirates i hugonots* (E. Selecta, Barcelona 1969) pp. 51-63. DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) 48-49, 58, 163 i 173-175. REGLÀ, J.: *Estudios sobre los moriscos*. (Ariel quincenal Barcelona 1974) pp. 200-218.

ció era bàsicament renegar, però es posà especial esment en saber si havia vingut com espia.⁶⁵

A 1603 tengué lloc un fet que commogué tota la Ciutat. Els protagonistes foren un convers i dos esclaus musulmans. El convers era don Matheo Benahar, fill de don Felipe Benahar, ex ambaixador del rei de Cuco. Aquest jove, de 18 anys, s'havia convertit en un moment que, per causa d'una greu malaltia, es creia morir. Don Matheo Benahar, acompanyat pels esclaus Amet i Massaut, ambdós musulmans, destruïa unes creus existents al Pla del Carme.⁶⁶

Aquest fet, a simple vista anecdòtic, ens demostra les relacions complexes que existien entre Felip III i el N. d'Àfrica. Son molt poques les notícies que tenim sobre el regne de Cuco i els punts de contacte d'aquesta regió algeriana i Espanya. El fet està relacionat amb un dels múltiples intents que es feren per a conquerir Alger. Aprofitant-se de les distinsions internes, una sèrie de tribus es cofederaren creant el Regne de Cuco a les muntanyes de Kabília. El nou regne sollicità ajuda a Espanya per a defensar-se d'Alger i Felip III envià cap allà al virrei de Mallorca, don Hernando de Çanoguera, amb 4 vaixells. Tots els intents que es feren per a conquerir aquell nucli de pirates es veren frustrats.⁶⁷

El 22 de setembre de 1609 es publicà a València el primer decret d'expulsió. Per tal de preparar-lo s'havien enviat ordres que concentraren les flotes a Itàlia i Mallorca. El 12 d'agost havien arribat a Mallorca 13 o 14 vaixells, que partiren cap el País Valencià el dia 1 de setembre amb 300 homes, que, sense saber-ho, s'havien d'encarregar de fer complir el decret d'expulsió.⁶⁸

La persona encarregada de preparar tota la infraestructura a Mallorca fou el virrei Joan de Vilaragut baró d'Olocau, que tenia importants possessions a València. D. Joan de Vilaragut intentà repoblar les seves possessions amb mallorquins. Altres comarques valencianes que quedaren despoblades amb motiu de l'expulsió també foren repoblades per mallorquins de tal manera que a diversos indrets del País Valencià es conserven particularitats lingüístiques i culturals diferenciades⁶⁹

⁶⁵ R. de C. de F. 361. per tal efecte se'l turmentà. Entre 1580 i 1610 la inquisició jutjà el 33 % de tots els heretges. Curiosament la majoria eren francesos i anglesos. En la majoria de processos es posà especial esment per a saber si havien parlat amb qualcú.

⁶⁶ R. de C. de F. 374, 375 i 380.

⁶⁷ PIFERRER, P. - QUADRADO, J. M.: *Islas Baleares*. (E. Luis Ripoll, Palma 1968) pág. 216.

⁶⁸ CAMPANER, A.: *Cronicon Mayoricense* (Palma 1984) pág. 357. PIFERRER-QUADRADO (1968) pág. 217.

⁶⁹ COSTA I MAS, J.: "La repoblació mallorquina a la Marina alta i el seu entorn en el S. XVII" "Trabajos de Geografía" n.º 34, pp. 81-91. ZAFORTEZA, D.: "Mallorquines en València" BSAL XXXI, pp. 283-285.

El decret d'expulsió no tengué aplicació a Mallorca a on hi vivien sols 16 granadins d'origen morisc. El bisbe Fra Joan de Santander signa certificacions de la seva vida cristiana, i pel moment es conseguí aturar la seva expulsió.⁷⁰

No sabem quants de vaixells passaren per les illes en aquesta primera fornada, però sembla que no foren gaire, ja que les principals rutes de sortida dels moriscos anaven directament al N. d'Àfrica, o a França.

No cal dubte que l'expulsió fou un shock per a la majoria dels moriscos, tant fort que no arribà a ser comprés totalment. A 1621 la Inquisició jutjà per renegat a Alí (Francesc Parets), natural de Baza, i de 60 anys, Es negava a jurar com a cristià” pues su Magestad le havia echado de España por moro, que lo quería ser”. Els inquisidors procuraren fer-lo canviar d'opinió explicant-li que el rei no volia que la seva ànima es condemnàs, però Alí es mostrà incommovible.⁷¹

Com es prou conegut, gran part dels moriscos expulsats foren sotmesos a vexacions tant per part dels espanyols, francesos i italians, com per part dels musulmans nordafricans.⁷² El xoc cultural entre les dues comunitats repetí en el N. d'Àfrica part dels enfrontaments que havien viscut es moriscos a Espanya, a on es trobaren diferents costums, llengua, i una intransigència semblant a la inquisitorial. A 1616 la Inquisició mallorquina empresonà a Lorenzo Enríquez, natural de Granada i de 26 anys que declarava que “como en Argel hablaban tantos moros y moriscos de los expulsos y les dezían tantas cosas de la ley de los moros, le hazían dudar de las cosas de la sancta fee cathólica, y así havia dudado muchas vezes si era buena la ley de los christianos o no, pero verdaderamente nunca se resolvió de corazón”.⁷³

Els problemes s'agreujaven amb els moriscos que autènticament s'havien convertit al cristianisme. Hi va haver vertaders martiris que foren àmpliament comentats a la península. Però aquestes postures foren minoritàries. La majoria dels vertaders Cristians intentaren tornar de qualsevol manera. A 1617 fou absolt “ad cautelam” el morisc d'origen valencià Antoni, de 17 anys. Conseguí demostrar que sempre havia anat a missa. Quan ell i el seu pare foren expulsats, s'embarcaren a Alacant dirigint-se cap a Alger a on s'havia posat a treballar com a jornalier fins que havia pogut fugir.⁷⁴ Un cas més anguniós fou el de Hierónimo Mayo, natural de Puroy (Aragó) que es presentà voluntàriament a la

70 FIFERRER-QUADRADO (1968) pág. 357.

71 Inquisición ff. 195-199.

72 DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pp. 225-245. CARDAILLAC, L.: “Le passage de Morisques en Languedoc”, “Annales du Midi”, 83, Toulouse, 1971, pp. 259-298.

73 R. de C. de F. 506. Fou turmentat sobre la intenció.

74 Inquisición f. 231.

Inquisició mallorquina a 1624. Declarà ésser un dels expulsats i que amb els seus pares es dirigí a Tunes. Quan arribaren els seus pares adoptaren els noms de Mohhamed i Aixa, fent adoptar al seu fill el de Mohamed. L'obligaven a anar a la mesquita i quan no hi volia anar el maltractaven. Sols desitjava tornar a Espanya, i per aquest motiu es va fer corsari desembarcant a Menorca a on s'entregà.⁷⁵

Altres moriscos intentaren tornar a Espanya per diferents vies. A 1613 el governador de Menorca, Castellví, adreçà una carta al Consell d'Aragó comunicant que per medi d'un capità francès havia rebut notícies de què un grup de 400 moriscos rics presidits per Luís de Toledo, pretenien fugir d'Alger amb una sèrie de vaixells que ells mateixos comprarien. Pretenien arribar a Itàlia,⁷⁶ i per a conseguir pas franc per les possessions del rei d'Espanya s'oferiren a fer fugir amb ells a 40 ò 50 captius cristians. El rei donà permís per a l'acció contestant "ordénese al gobernador de Menorca que los admita sin hacerles agravio, y aviendo recogido los cautivos christianos, deje ir a los moriscos a donde quieren, como no sea a España."⁷⁷

L'expulsió durà pràcticament fins a 1615. I de tant en tant a Mallorca arribaven coetjades. Un dels pocs episodis d'aquest drama que tengueren relació amb Mallorca i que és conegut, tengué a veure amb la darrera fornada d'expulsions, específicament amb els moriscos de Ricote.⁷⁸ Una part dels habitants d'aquesta vall recalaren a Mallorca. El virrei va escriure al Consell d'Aragó sollicitant que se quedassin a l'illa ja que segons els decrets d'expulsió podien fixar la seva residència "en cualquiera de sus reinos y señorios fuera de España". El rei contestà ordenant la seva expulsió immediata per ésser Mallorca "isla adyacente a España y estar tan cerca de Argel". El 18 d'agost de 1614 sortiren de Mallorca un grup de 200 dones de Ricote. Sols quedaven a l'illa un petit grup de 30 persones tan pobres que no tenien per pagar-se el passatge. De totes maneres a 1614 es contabilitzaven unes setanta cases de moriscos a Mallorca, tant residents habituals a l'illa, com murcians. Aquesta presència es feia especialment important si els decrets d'expulsió s'havien d'aplicar també a Sardenya. Per aquest motiu el comte de Salazar, anomenat inspector general de l'expulsió, s'adreçà al duc de Lerma demanant instruccions. El duc contestà ordenant la immediata expulsió de tots els moriscos que quedassin a la Corona d'Aragó.⁷⁹

⁷⁵ Inquisición foli 231.

⁷⁶ DOMÍNGUEZ ORTIZ-VINCENT (1985) pp. 229. Sembla que els intents dels moriscos de quedar-se a Itàlia es veren frustrats. La majoria d'ells tornaren al N. d'Àfrica o partiren cap a Turquia.

⁷⁷ REGLÀ (1974) pp. 112-114.

⁷⁸ DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pp. 198-200.

⁷⁹ REGLÀ (1974) pp. 107-108.

L'EXPULSIÓ I LA PIRATERIA

La conseqüència que més es va fer sentir sobre Mallorca de l'expulsió fou l'augment de l'activitat corsària. Tal com han fet constatar Domínguez Ortiz i Bernard Vincent la indústria corsària estava en mans de renegats que donaven poca importància a la religió.⁸⁰ Com exemple del que deim ens pot servir el cas del renegat francès Mostafà (Jacobo Lie). De petit havia passat del catolicisme al calvinisme. Fou captivat i portat a Alger a on el trobaren en companyia d'una prostituta musulmana. Els condemnaren a ésser tirats a la mar, i després d'haver-hi tirat la dona li aconsellaren de que es convertís a l'islam, cosa que va fer.⁸¹

El domini dels renegats sobre la vida política dels nuclis corsaris del N. d'Àfrica està plenament documentat en multitud d'ocasions. Un dels processos més significatius que s'han detectat a la Inquisició mallorquina és la del portugués de 65 anys Anton, que adoptà el nom musulmà d'Alzan. Havia estat capturat quan tenia 3 anys i el portaren a Alger a on renegà. Es someté a qüestió de turment per a saber la intencionalitat de la seva conversió "siempre estuvo negativo, haziendo muchas exclamaciones a Dios y Nuestra Señora y todos los santos". Es votà que abjuràs i que se'l tancàs a un monestir a on seria instruit en la religió catòlica: "en este ynterim remitió el virrey unas cartas que avía rezibido del baxá de Argel y de el Consejo y otras personas en que los dezian que tenían en prisión a los cautivos christianos para quemarlos si no les entregaban un moro que estaba presso en el Santo Officio y que vistas en la consulta se resolvió que la abjuración fuese secreta y se despachase luego para que el virrey pudiese responder que era christiano y andaba libre por la ciudad".⁸²

L'arribada d'una enorme quantitat de moriscos al N. d'Àfrica revitalitzà l'activitat corsària. Els moriscos a més d'un coneixement dels costums i del territori tenien ànsies de venjança. Per aquest motiu es muntaren continuament empreses, algunes tan poc preparades que caigueren en poder dels cristians, per atacar les costes espanyoles.

Entre 1579 i 1608 la Inquisició mallorquina sols jutjà a 8 pirates. En canvi entre 1608 i 1631 en jutjà a 41. Aquesta sola dada ja ens dona una important pista sobre la relació de la pirateria i l'expulsió. Per altra part les seves edats están en perfecte relació amb l'activitat que desenvolupen després de l'expulsió. El 74 % de tots els empresonats tenen una edat compresa entre els 25 i els 35 anys. S'ha de tenir en compte que

⁸⁰ DOMÍNGUEZ-VINCENT (1985) pp. 232.

⁸¹ R. de C. de F. n.º 428.

⁸² R. de C. de F. n.º 492.

l'arribada massiva de moriscos al N. d'Àfrica degué trastocar completament el mercat de treball. El corsarisme donà oportunitat als joves de treballar i de venjar-se. No ens pot estranyar que algunes de les preses més importants de pirates siguin de vaixells sencers de moriscos.

A partir dels decrets d'expulsió es notà un augment sensible de l'activitat corsària sobre les illes, especialment sobre Menorca i les Pitiuses.⁸³ A 1611 hi va haver importants incursions a Manacor i Artà.⁸⁴ A 1613 a Inquisició jutjà a 29 pirates. D'ells n'hi havia 19 pertanyents a un sol vaixell. La Inquisició feu notar en aquest cas que "los diez y nueve causas siguientes son de moriscos que así mismo confesaron ser de los expulsos y bautizados y que desde Argel habían venido en corso contra christianos en una tartana con hasta quarenta y cinco moros y turcos y aviendo dado al través en Ibiza los cautivaron y tienen todos contra si la testificación general de unos contra otros de haber venido en corso con nombre y trage de moros disiendo que lo querían ser".⁸⁵

El període de màxima actuació dels moriscos com a corsaris perdura fins a 1628, emperò encara a 1630 es poden detectar pirates d'origen morisc.

CONCLUSIONS

Les conclusions que es poden treure d'aquest treball han d'esser per força provisionals. Havent manejat una sola font documental les notícies replegades sols presenten un caire especial. Caldria aprofundir l'estudi en documentació més variada especialment la continguda a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la notarial i la particular. De totes maneres es poden aventurar alguns trets fonamentals.

La relació dels moriscos espanyols i Mallorca és molt més important del que fins ara s'havia tengut en compte. Lògicament no pot arribar a la importància de regions com València o Granada però no es pot deixar de banda. A Mallorca hi mancava la minoria important de població morisca, però almanco en el període de l'expulsió s'han detectat 70 cases de població morisca. La resta correspondria a esclaus.

Els esclaus continuaren mantenent la seva religió en secret. Part d'ells, essencialment homes, intentaren fugir de l'illa, mentres que les dones passaren la seva cultura a les persones que convivia amb elles.

⁸³ De tots els pirates documentats en els processos inquisitorials s'ha pogut veure que 28 foren agafats a Eivissa, 1 a Andratx, 1 a Formentera, 1 a Cabrera, 1 a Palma, 1 a Pollença i 6 a Menorca.

⁸⁴ BSAL, VIII, pág. 268.

⁸⁵ PÉREZ MARTÍNEZ, L.: R. de C. de F., FRB, III, pp. 439.

Com a conseqüència de l'aixecament morisc de Les Alpujarras arribaren a Mallorca una quantitat substancial d'esclaus, a més d'alguns deportats.

La Inquisició mallorquina entre 1570 i 1609 tengué un especial esment en evitar una aliança entre els esclaus i potències estrangeres, reflexant a nivell local una preocupació general de la monarquia.

El paper de Mallorca en l'expulsió de 1609 sembla esser més important del que s'havia dit fins ara. Mallorca fou un dels punts logístics de l'expulsió. D'ella partiren part dels vaixells que s'utilitzaren i aquí arribaren part dels moriscos que volgueren tornar a Espanya. La Inquisició mallorquina fou molt benèvola en els casos dels renegats que demostraren que havien canviat de religió sols de paraula, així com amb els moriscos que retornaren a terres cristianes i podien demostrar que eren bons cristians.

En canvi part dels moriscos expulsats, especialment els joves, decidiren venjar-se de les mesures empreses a Espanya, i per aquest motiu revitalitzaren l'activitat corsària de ciutats com Alger.